

ОДУХОТВОРЕННЯ ПРАЦІ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Праця (як одна із основних форм вияву людської сутності) використовується у творах літератури по-різному. Частіше всього письменник говорить лише про ставлення людини до праці, вказуючи на мотиви та наслідки праці персонажа. Рідше зображуються ще й окремі фрагменти чи дії процесу виконання тих чи інших робочих завдань. І вже зовсім рідко вимальовується у творі літератури весь цілісний процес праці – його мотиви й умови, сам процес із усіма його відтінками (модальністю) ставлення трударя до цього процесу та його наслідків. Такі твори були і є досить великою рідкістю.

Якщо в стародавні часи (“Труди і роки”) чи пізніше (“Бджола і шершень” Г. Сковороди) все це змальовувалося скоріш у жанрі притчі, то в ХХ ст. у так званій “виробничій літературі” та й у творах про поліцію, армію (взагалі глибокі твори про війну як особливу форму діяльності), у творах про спортсменів, лікарів тощо зображується нерідко вся конкретика мотивів, умов, процесу й наслідків праці персонажів.

І все ж, частіше всього складові частини того, що ми називаємо працею, використовують письменники як засіб, прийом чи спосіб характеристики персонажа – як правило, через його ставлення до його власної праці (діяльності) і до праці (діяльності) інших.

При цьому враховується те, що первісний мотив і кінцева мета праці настільки пов’язані між собою і настільки важливі в усьому процесі праці, що саме вони визначають сенс (або безглуздість) праці, ступінь її цінності чи шкідливості, а також спрямованість праці на добро- чи злотворення і т. ін. А ще більш

складне усвідомлення персонажем і автором праці передбачає визначення її змісту, форм ознак, якостей, функцій і сутності.

Але на найвищому рівні складності усвідомлення праці широко й глибоко трактуються її сутність і методологія, особистісні та суспільні аспекти і, звичайно ж, її результати.

Власне кажучи, саме таким, що постійно ускладнюється, і є наше розуміння явища “праця” – від найпростіших висловлювань давніх мислителів про працю взагалі (“Усе створює для смертних турбота і праця людини”; “Справжній скарб для людей – уміння працювати” та ін.) до “Капіталу” К. Маркса й цілої системи інструкцій, указів і кодексів про працю, цілої системи наук, що так чи інакше розв’язують питання праці взагалі, ставлення людини до праці, її право на працю, адже двоногі, надзвичайно освічені і навіть над обдаровані істоти і в наші часи виробляють іноді такі “пристосування” і такі “інструменти”, з допомогою яких можна вже зруйнувати не тільки будь-яку невгодну країну чи суспільну систему, але й усю нашу планету, а то й сонячну систему. Але ці ж двоногі “генії” (чи скоріше демони) лише тоді стають людьми, коли стають добротворцями.

Несвідоме ж ставлення людини до праці засуджувалось завжди:

Презренье тем ничтожным людям,
Что необдуманно творят (Шіллер).

Власне людською праця стає лише тоді, коли трудівник починає розуміти, що несе його праця йому самому й іншим.

“Застосовуй працю до справедливої справи”, – рекомендував ще Біас.

Як бджоли за інстинктом, так і люди із століття в століття, поступово, але все більш і більш настирливо на процес праці кожної окремої людини заради задоволення її матеріально-фізіологічних потреб накладали інтереси “ближнього”, сім’ї, роду, общини, племені, етносу, нації, народу і навіть людського суспільства. Така тенденція осуспільнення праці завершилася тим, що В. Ленін висунув і таку концепцію: “Комуністична пра-

ця в більш вузькому й суворому розумінні слова є безплатна праця на користь суспільства...”.

Іноді на релігійно-філософському рівні трудівникам вбивали в голову думку про те, що сутність праці – в самій насолоді працювати (“Бджола і шершень” Г. Сковороди). Придумали цьому явищу немало назв: “сродна праця”, “праця до душі”, “натхненна праця” і т. ін. Але все це – не що інше, як продовження переліку “заповідей щастя”, адже вигадали все це і те, що праця сама по собі прикрашає й облагороджує людину, перш за все ті люди, котрі в житті своєму працювали не заради шматка хліба і не заради виживання – не зі смертельної необхідності, а за своїм власним бажанням, за своєю власною совістю, тому і на славу, і на задоволення собі – Сократ, Платон, Арістотель, Вольтер, Сковорода, Гегель і тисячі подібних.

Мистецтво взагалі й художня література зокрема, формуючись у лоні або під потужним впливом релігії, стали більш конкретно (особливо в період синкретизму і наївного реалістичного світорозуміння) змальовувати працю й діяння людей – від елементарної фізичної праці рабів і воїнів (античний період) до надскладної діяльності владик і правителів XVIII ст., від яких вимагалось бути тоді вже мислителями. У принципі вони стали займатися тим же: сприймати, осмислювати, оцінювати й відображати працю й діяння окремих особистостей (“Цар Едіп”, “Медея”, “Дон Кіхот”, “Фауст” та ін.), цілих царств і суспільств (“Фіви”, “Одіссея”, “Енеїда”, “Король дурнів”).

Поступово звільнюючись від духовно-класицистичних канонізованих уявлень про добро та зло, мистецтво взагалі й література стали захоплюватися сентиментально-соціальною глибиною почуттів, незвичністю сильних і екзотичних особистостей (романтизм), а пізніше – й огидними сторонами життя (критичний реалізм).

Давня українська література (і дохристиянський період – “Велесова книга”, і пізніше) за основний об’єкт зображення мала діяльність (працю) керівників племен, війська, князівств і цілих

держав. Конкретна ж і проста людина праці фізичної і навіть творчої фактично в центрі твору майже не з'являлася.

Більше того, навіть герої та антигерої, ставлячи перед собою певні цілі і завжди видаючи їх тільки за добротворчі, пишалися собою й високо оцінювали свою діяльність лише за наслідками. А митці, як правило, умисно уникали оцінювання та духовного визначення діяльності людей (як промислу Божого). Ще й у ХІХ ст. Т. Шевченко міг заявити: “Не нам діла твої судить...”

І все ж у дохристиянський період (а потім в українській літературі ХVІ – ХVІІІ ст.), навіть у творах літописного характеру (козацькі літописи) з'явилася ціла система релігійних (“богоугодні” і “гріховні” дії, вчинки та труди), особистісних, етнічних, родових, класових, національних і навіть загальнолюдських критеріїв оцінювання праці (діяльності) людини: діяльність князів оцінювалася з точки зору її цінності (добротворення чи злотворення) для племені – “Велесова книга”; для цілого народу і для держави тощо – “Поученіє Володимира Мономаха”. А козацькі літописи оцінювали діяльність гетьманів і козачих полководців як із патріотичних і загальнонародних, так і з суто політичних, правових, моральних та інших позицій. Але основними у цих усіх критеріях були добротворення чи злотворення.

Паралельно з цим процесом ускладнення процесу оцінювання конкретних задумів і дій, конкретних персонажів української літератури формувався й інший підхід до визначення духовності чи антидуховності намірів та діяльності (праці) персонажів.

З одного боку, усна народна творчість досить прямолінійно, наївно-реалістично ставила питання про добротворення чи злотворення персонажа і потім возводила такий принцип у ранг явища надзвичайно типового – міфологічного, легендарного і навіть казкового. А з іншого боку, релігійна схоластика й абстрагованість від заповідей, канонів і обрядів, особливо – від богоугодності й гріховності творила класично-типові схеми добродіяння та злодіяння в жанрах поученій, притч і т. ін.

Все це стало знаходити своє втілення у творах типу “Царство натури людської”, “Милість Божа” і “Воскресіння мертвих” Г. Кониського та ряду інших, але й тут акценти зроблено більше на наслідки діяльності (праці) персонажів, аніж на їх задуми, мотиви й умови. Помітною продуманістю й свідомою спрямованістю дій на добротворення вирізняється хіба що Богдан Хмельницький (“Милість Божа”, літопис Самійла Величка), Ісуса Христа (“Слово о збуренню Пекла”) та ін.

Українська література ХІХ ст. відзначається не просто виключною реалістичністю і типовістю характерів та обстановки – в усьому цьому є найважливіше: самі письменники, принципово відмовившись від повної домінанти відчуженого (переважно епічного) типу повісткування, уже в першій половині століття стали настільки проникатися мотивами, задумами і прагненнями персонажів, характером і наслідками їх добро- чи злотворення, що лірика поетів першої половини століття, глибинний і переконливий психоаналіз прозаїків та драматургів другого півстоліття і все це разом на грані віків і породили суто духовний тип оцінювання праці й діяльності персонажів: мотиви, цілі, процес і наслідки думок і дій людей у літературі стали оцінюватися переважно не з позицій їх богоугодності чи гріховності, не з позицій абстрактної і канонічної дозволеності чи недозволеності й навіть не з позицій абстрактного добра та зла, а з погляду: кому й чому праця (діяльність) персонажа видається добро- чи злотворенням. Дуже помітна увага тепер стала приділятися умисному й свідомому спрямуванню персонажами їхніх мрій, задумів і дій та діяльності й конкретної праці на добротворення чи злотворення. Хоча це ще не стало обов’язковістю і принципом письменницької діяльності.

Все це прийшло до українських митців слова у ХХ ст., коли задум, мотив і спрямованість діяльності й конкретної праці чи роботи, фактично – кожного вчинку стають іноді важливішими, ніж сам процес їх виконання.

Все це можна пояснити тим, що вже думки, заміри й самі дії реальних людей – письменників і персонажів їхніх творів частіше всього починають детермінуватися глибоко осмисленими матеріально-побутовими чинниками, соціально-етикетними позиціями, звичаєво-правовими приписами, політичними й ідеологічними завданнями та засадами, філософсько-естетичними принципами тощо.

Тепер усе частіше й частіше одні й ті ж самі явища, думки, дії, вчинки, діяльність і праця одних і тих же людей розглядаються з різних (і нерідко протилежних) критеріїв добро- чи злоторення. Тобто, все частіше й частіше українські письменники ХХ-го, і тепер уже можна сказати й ХХІ-го століть бачать і відображають працю й діяльність персонажів одухотворено, чим сприяють активізації процесу одухотворення праці людини взагалі.

Віталій Шевченко

УКРАЇНСЬКА ІСТОРИЧНА ПОЕМА: СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК ЖАНРУ

Аналізуючи ступінь теоретичного осмислення, вивченості і потрактувань одного з найскладніших жанрів – історичної поеми, звертаємо увагу на різнобій у існуючих дефініціях, їх неповноту і неточність, протиріччя в різних літературознавчих словниках і енциклопедичних виданнях, на брак літературознавчої традиції в осмисленні жанру.

Вони тим прикріші, що історична поема відіграла в українській, як і у світовій, літературі не просто прикметну, але своєму й видатну роль, що протягом цілих періодів чи етапів літературного процесу вона перебувала на вістрі шукань всієї ху-

дожньої свідомості, національної самобутності літератури, розвитку її провідних напрямів і течій.

Вивчення жанру стає ефективним при послідовному застосуванні методів індукції та дедукції, які передбачають спочатку рух від окремого до загального (від окремих історичних поем до вироблення загальнотеоретичної жанрової моделі), а потім від загального до конкретного (спираючись на загальну теоретичну модель, зарахування до жанру нових творів і створення таким шляхом історії жанру). Жанровий аналіз передбачає насамперед виділення в художньому творі жанротворчих компонентів, якими є предмет художньої інтерпретації, концепція історизму, художній конфлікт, історична особа, специфіка характеротворення, моделювання загального стану світу, особливості авторського бачення. Значної уваги потребують хронотопна структура, композиція історичних поем, лексичні й синтаксичні засоби художньої мови. Історія жанру включає як необхідну складову частину також історію літературно-критичної думки, що досліджує, акумулює погляди та вимоги до історичної поеми (суспільні й мистецькі) в різні періоди минулого століття, а відтак характеризує самі ці періоди, їх ідейно-художній ідеал.

Літературно-критичне й історико-літературне осмислення окремих творів досі відрізнялося роздрібненістю чи оглядовістю, часто "попутністю", а розписані в публікаціях корисні спостереження і судження потребували, безумовно, підсумування, систематизації, справді наукового аналізу.

Першою історичною поемою вважаємо твір 30-х – початку 40-х років "Кочубей", що започаткував змістову сутність цього жанру – його орієнтацію на відтворення, воскресіння певного типу людських відносин, конкретизовану в специфічних зображально-виражальних засобах, їхній структурній організації. Характерна поема виділенням провідних конкретних рис у освітлюваному явищі, відтворенням цілого на основі малої кількості ознак. Якщо до кульмінації фабула не зовсім розходилася з історією, то в найвищій напрузі взаємин головних персонажів поеми